
ATT ÖVERTYGA
A N D E R S S I G R E L L
MELLAN RADERNA

– EN RETORISK STUDIE OM UNDERFÖRSTÅDDHETER
I MODERN POLITISK ARGUMENTATION

RHETOR
förlag

Att övertyga mellan raderna
- en retorisk studie om underförståddheter
i modern politisk argumentation

© Rhetor förlag & Anders Sigrell 2001
Alla rättigheter förbehållna.
Kopiering är förbjuden utan förlagets skriftliga medgivande.
Gäller även för undervisningsbruk.

Bilden på framsidan är från Carl Bildts
"tal till nationen" 9 februari 1992
(foto: Lars Sjögren/Pressens Bild)

Rhetor förlag
Kolonigatan 10
S-265 38 Åstorp
www.rhetor.se

Tryckt i Danmark 2001
av Centraltrykkeriet Skive A/S
på miljömärkt papper

2:a utgåvan, 1:a upplagan 2001.
ISBN 91-974078-0-1

Reviderad utgåva av avhandlingen
"Att övertyga mellan raderna", Umeå Universitet 1999.

Boken är utgiven med stöd från
Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien, KVHAA
Gunvor och Josef Anérs stiftelse

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	6
1 INTRODUKTION, FORSKNINGSLÄGE OCH UPPLÄGGNING ...	7
1.1 Forskningsuppgift	14
· <i>Avgränsning av studiefältet</i>	
1.2 Metoder	17
1.3 Uppläggnig	19
1.4 Framställningsform	20

DEL I DET RETORISKA

2 RETORIK OCH ARGUMENTATIONSANALYS	28
2.1 Filosofiska bidrag till en retorisk argumentationsanalys	31
· <i>Antiken · Den retoriska analysen och formell logik · H. P. Grice · J. R. Searle · Svensk forskning · Pro et contra · S. E. Toulmin</i>	
2.2 Analysens redskap	55
· <i>Retorikens helhetssyn · Retorikens relativism · Retorik och etik · Retorik och politik · Retorik - manipulativ talekonst eller kunskapssökande kommunikationsteknik?</i>	
2.3 De retoriska begreppens lämplighet	74
3 PRAGMADIALEKTIK OCH REKONSTRUKTIONSMODELLER ...	81
· <i>Bakgrund · Forskningsprogrammet · Metodologiska premisser · Regler för en kritisk diskussion · Fem talakter</i>	
3.1 Rekonstruktionsmodeller	92
3.2 Pragmadialektikens rekonstruktionsmodell	95
· <i>Argumentationsstruktur · Argumentationsschema · Rekonstruktionsregler · Logiskt minimum och pragmatiskt optimum · Kommunikationsprincipen · Rekonstruktion av underförstådd ståndpunkt · Normativ bedömning</i>	
4 INFORMELL LOGIK OCH FALLASIER	113
4.1 Informell logik	113
4.2 Fallasier	119

4.3 Fallasier i den tv-sända vårbudgetdebatten 1997	126
· <i>Avslutning fallasier</i>	
5 DEN INSKRÄNKTA RATIONALITETEN	153
5.1 Rationalitetsbegreppet	159
5.2 En retorisk kritik	163
6 SAMMANFATTNING AV DEL I	168

DEL II DET UNDERFÖRSTÅDDA

7 VAD ÄR DET UNDERFÖRSTÅDDA?	174
· <i>Ordboksbetydelse · Kategoriuppdelning av underförståddheter</i>	
7.1 Att förstå det underförstådda	178
· <i>Icke bokstaavligt språkanvändande · Förståelseprocessen och icke-bokstaavligt språkanvändande</i>	
7.2 Det underförståddas former	185
· <i>Grammatiska underförståddheter och idiomatiska uttryck · De retoriska stilfigurerna · Bildmässiga stilfigurer · Kontrasterande och pragmatiska stilfigurer</i>	
8 IRONI	205
8.1 Vad är ironi?	205
· <i>Ironi som motsatsen till det uttryckligen sagda? · Angående den tystnad som följer på ett ironiskt yttrande</i>	
8.2 Teorier om ironi	210
· <i>Den ironiska prosodin · Kritik av Grice - ironi som något positivt och konstruktivt · Sperber & Wilsons härmningsteori · Kritik av Sperber & Wilson · Ironi som indirekt talakt · Andra teoretiska bidrag till förståelsen av fenomenet ironi · Exempel för att prova teoriernas förklaringskraft</i>	
8.3 Retorik, ironi och det underförstådda	225
· <i>Är ironi en retorisk figur? · José Ramírez · Ett försök till ironi-definition · Den metonymiska perceptionsprocessen · Retorik och ironi · Ironiernas presuppositioner · Ansiktsbevarande · Ironi och humor · Explicit ironi · Är det möjligt att explicitgöra alla underförståddheter? · Argumentationsteoretiska skolbildningar och ironi</i>	

9 ENTYMEM	260
· <i>Ingen consensus omnium scriptorum</i> · Den föraristoteliska entymemuppfattningen · Aristoteles kritik av en sofistisk entymemuppfattning · Aristoteles och konklusionens underförståddhet · Mellan Aristoteles och 1900-talets nyväckta intresse · <i>Consensus omnium scriptorum?</i> · <i>Aristoteles, non sequitur</i> och medveten intentionalitet · Modern retorikteori och entymem · Avslutning entymem	

10 EN MODELL FÖR DET UNDERFÖRSTÅDDAS INDELNING . . .	296
· <i>Aspekter av det underförstådda som lämnas obeaktade</i> · <i>En modell för olika typer av underförståddheter</i> · <i>Val som ett resultat av påverkan</i>	

11 SAMMANFATTNING AV DEL II	307
---------------------------------------	-----

DEL III DET PERSUASIVA

12 CARL BILDTS TAL TILL NATIONEN DEN 9/2 1992	313
12.1 Kontext och tillkomsthistoria	314
12.2 Retorisk analys av Carl Bildts tal till nationen	317
· <i>Dispositio</i> · <i>Intellectio</i> · <i>Inventio</i> · <i>Elocutio</i> · <i>Actio</i> och <i>pronuntiatio</i> · <i>Sammanfattning av den retoriska översiktsanalysen</i>	
12.3 Underförståddheter i Carl Bildts tal till nationen	343
· <i>Kognitiv dissonans</i> · <i>Avslutning analys</i>	

13 MÄTNING AV RETORISK EFFEKT	368
---	-----

14 RETORISK EFFEKT AV UNDERFÖRSTÅDD BUDSKAPSFÖRMEDLING - SAMMANFATTANDE KOMMENTARER	385
---	-----

Litteratur och källförteckning	405
Register	417

FÖRORD

Denna bok är, naturligtvis, skriven för att bli läst, men den är också läst för att kunna bli skriven. Det är många personer som de senaste åren har ägnat avsevärd möda åt att ge mig förslag och synpunkter på alla nivåer. Först och främst går mitt tack till mina handledare docent Rolf Hedquist och den alltid så insiktsfulla Lennart Hellspong. Det högre seminariet vid nordiska språk i Umeå, under varsam men fast ledning av professor Lars-Erik Edlund, har haft stor betydelse, inte bara avseende kritiska och konstruktiva kommentarer utan också i den daning som en forskarutbildning innebär. Den kollegiala samvarons betydelse under längre forskningsprojekt kan knappast underskattas. Tack kollegor, ingen glömd, särskilt inte Nils Granberg. Andra som i avhandlingsarbetets slutskede gjort viktiga läsarinsatser är Margit Alstermark och Peter Ström-Søeberg. Ansvar för alla eventuella tillkortakommanden är naturligtvis uteslutande mitt eget.

Retorik handlar om att övertyga och att bli övertygad. En speciell kvinna övertygar mig dagligen om det meningsfulla här i livet; våra barn Hannes, Tone och Saga tillägnar jag denna bok.

Förord till 2:a utgåvan:

I denna 2:a utgåvan har en del ändringar gjorts: förtydliganden, referenser och förklaringar. Jag har fått flera reaktioner, varav jag – det är en författares privilegium – har valt att lyssna på en del och också att betrakta andra råd som välmående, men inte omedelbart användbara. Sålunda är ansvaret fortfarande mitt, medan min tack inkluderar alla de som delat sina synpunkter med mig.

Även om avhandlingen nu mer har form av "en bok", har jag valt att behålla beteckningen "avhandling", dels för att detta material för mig alltid kommer vara min avhandling, dels för att markera en skillnad gentemot stora delar av den så kallade praktiska retoriklitteratur som florerar: detta är *inte* en praktisk handbok i retorik.

Umeå i april 2001

Anders Sigrell

Retorik är inte en lära om hur man talar väl, eller ens en lära om hur man lär ut hur man talar väl; utan det är främst en lära om hur man förstår och därmed kan fatta avgörande beslut i svåra frågor.

Philip Melanchthon

INTRODUKTION, FORSKNINGSLÄGE OCH UPPLÄGGNING

Våra åsikter, attityder, känslor och handlingar påverkas till mycket stor del, direkt eller indirekt, av vår kommunikation med vår sociala omgivning. Det främsta redskapet för detta kommunikativa handlande är olika former av språk. En vanligt förekommande kommunikationshandling av betydelse för vår åsiktsbildning är att argumentera. Det gäller både i vår kommunikation med andra och i vår inre kommunikation med oss själva.

När man undersöker argumenterande tal finner man snart att det är mycket som inte finns där ordgrant uttryckt, men likväl är nödvändigt för att argumentationen ska hänga ihop och kunna ge ett rationellt stöd för en åsiktsförändring. Ta följande exempel: "Vår gemensamma välfärd kräver att Sveriges industri går bättre än den gör idag, därför skall vi gå med i EG"¹. Det led som ska binda ihop utgångspremissen om industrins betydelse för vår välfärd med konklusionen angående EG-medlemskap är inte utsagt; det är underförstått. I detta fall är den nödvändiga underförstådda premissen att vår industri kommer att gå bättre om vi går med i EG. Ett sådant explicitgörande av den underförstådda premissen gör att konklusionen följer av premisserna och argumentet blir ett formellt giltigt argument. Det verkar vara ett rimligt explicitgörande av den underförstådda premissen eftersom sändaren inte med bevarad trovärdighet kan hävda utgångspremissen och konklusionen, och samtidigt förneka ansvar för den underförstådda premissen. Exemplet visar tydligt att en rekonstruktion, här i form av ett explicitgörande av en underförstådd premiss, är nödvändig för att

1 "Varför ska Sverige gå med i EG?", Industriförbundet 1992.

kunna identifiera och analysera argumentationen som ett rationellt stöd för en åsiktsförändring.

Redan Aristoteles behandlade i sina skrifter underförstådda skäl. Han kallar hela den form av förkortad slutledning som då uppstår för *entymem*.² Ett entymem är en förkortad syllogism (en fullständig syllogism är t.ex. "Alla människor är dödliga, Sokrates är en människa. Alltså är Sokrates dödlig"), där ett av skälen för slutsatsen har lämnats underförstått ("Alla människor är dödliga, alltså är Sokrates dödlig"). Själva slutsatsen kan i en entymematisk argumentation också vara underförstådd, även om Aristoteles inte uttryckligen nämner den möjligheten. Ett exempel är "Birger Schlaug har rätt när han kritiserar EG-skriften till hushållen för att gynna Ja-sidan. Det gör den, den innehåller nämligen fakta"³, där den underförstådda konklusionen är att fakta gynnar Ja-sidan.

Underförstådda skäl är bara en instans av underförstådda inslag, eller *underförståddheter*, i en argumentation. En annan instans av underförstådda element är *presuppositioner*. Ett exempel är dåvarande statsministern Carl Bildts yttrande under ett föredrag i Umeå våren 1993: "Det ger en turboeffekt på Sveriges ekonomi när också Norge och Finland går med i EG". Det här yttrandet framställer det som ett oomtvistligt faktum att inte bara Norge och Finland kommer att gå med i EG utan även Sverige, det senare bl.a. med hjälp av formuleringen 'också'.⁴ Presuppositioner skiljer sig från underförstådda skäl genom att de inte är en del av ett syllogistiskt schema utan är ett antagande som föregår det.

Underförstådda komponenter finner vi också ofta i metaforen och bruket av ironi. Både mellan metafor och ironi, och mellan dem och entymem, går det att uppmärksamma såväl likheter som skillnader av betydelse för förståelsen av det underförstådda. Bruket av ironier som ett sätt att underförstått förmedla ett budskap är på flera punkter viktigt i den här framställningen och kommer att bli föremål för en närmare utredning i kapitel 8; metaforbrukets förhållande till underförstådd budskapsförmedling kommenteras i kapitel 7.

Termen *underförstått* är ett vardagsord vi använder utan större problem. Min intuitiva allmänspråkliga uppfattning överensstämmer med den ordförklaring som ges i Svenska Akademiens ordlista.⁵ Där förklaras *underförstå* med "mena

2 Det är företrädesvis i verket *Retoriken* Aristoteles behandlar entymem, termen behandlas i alla tre böckerna (termen förekommer 97 gånger), men entymem nämns också i *Posterior* och *Prior analytica* samt *Tópica* (termen nämns en gång i varje verk). Entymem kommer att behandlas mer ingående i kapitel 9.

3 Europaminister Ulf Dinkelspiel 29/3 1993.

4 Den möjliga tolkningen att "också" avser "de som redan är med" eller något annat land än Sverige är med tanke på kontexten för uttalandet allt annat än troligt.

5 Här i inledningen nöjer jag mig med att omtala SAOLs ordförklaring av termen (12:e upplagan 1998), väl medveten om att SAOL inte är någon definitionsordbok. Definitionsordböcker, vilket

men inte utsäga". Ett problem med denna summariska förklaring som en utgångspunkt för en vetenskaplig undersökning är bl.a. vad *mena* står för. Det aktualiserar problem som rör sändarens avsikt eller intention. Ett annat problem rör innebörden hos *utsäga*, som aktualiserar den komplicerade frågan om sambandet mellan betydelse och språkligt uttryck. För den som ska studera det underförstådda i ett empiriskt material blir det också en relevant fråga vilka kriterier som är adekvata för att bestämma vad som är underförstått.

Det finns ytterligare frågor kring det underförstådda. En gäller var det underförstådda finns, dess *lokalitet*. Är det sändaren som underförstår genom att undanhålla något i sin talhandling, eller är det mottagaren som underförstår genom att lägga till något i sin tolkningsakt? Eller ska det underförstådda relateras till själva yttrandets potentiella betydelse? I min utredning av termen kommer jag att intressera mig för alla tre aspekterna.

En annan fråga gäller innehållsliga aspekter på det underförstådda, dess *kvalitet*. Är det som underförstås något som om det varit explicit uttryckt skulle ha varit redundant eller självklart i sitt sammanhang, eller kan också budskapsförmedlande inslag underförstås?

Vad jag avser med att det underförstådda motsvarar ett redundant element i kommunikationen kan visas med följande: "Vi ska inte gå med i EG. Vi vill ha kvar vårt självbestämmande."⁶ Här skulle en uttryckt satsrelation som *...eftersom... vara överflödigt med hänsyn till den omvärldskunskap och den känedom om gällande språkkonventioner som kan förväntas hos mottagaren, vilket kan vara en anledning till att utelämna information som underförstådd. Det är en tankegång som återfinns hos Aristoteles: "enthymemet [består] af ganske få og ofte færre præmisses end [...] syllogismen af første figur. Hvis nemlig en af præmisserne er kendt, behøver den ikke at udsiges; tilhøreren lægger den selv til."⁷*

---

kommer att kommenteras i kapitel 7, komplicerar ofta bilden mer, t.ex. genom att skilja på om det är sändaren eller mottagaren som underförstår.

6 "Kritiska EU-fakta" nr 30.

7 *Retoriken* 1357a. Citatet är från Thure Hastrups danska översättning (Platonselskabets skriftserie). Om inte annat anges så är det den översättningen av *Rhetorica* jag använt mig av, både för danska och av mig till svenska översatta citat. Referenserna till Aristoteles följer den gängse notationsapparaten, t.ex. "1354a", som härstammar från Immanuel Beckers översättning från 1831 (The Berlin Edition). Siffrorna talar om på vilken sida texten förekommer i Beckers översättning, "a" och "b" hänvisar till kolumn på den sidan. I de fall jag angett radnummer efter kolumnhänvisning, så är det just radnummerhänvisning. Referenserna till Quintilianus kommer, som brukligt, att ske med romerska siffror för bok och kapitel i det refererade verket samt arabiska siffror för aktuell paragraf. Samma referenssystem används också vid referenser till Cicero. Platon refereras med gängse siffersystem samt, i de fall översättningen har varit av intresse, sida i aktuell översättning.

Det nämnda argumentet från *Kritiska EU-fakta* är ett intressant exempel på underförstådd budskapsförmedling.⁸ Att det underförstådda elementet, satsrelationen i det här fallet, är redundant i sammanhanget innebär att det för en mottagares förståelse inte skulle tillföra något till det redan sagda om det hade varit uttalat. Men också detta argument är ett entymem. Premissen som ska knyta ihop utgångspremissen om att vi vill ha kvar vårt självbestämmande med konklusionen om ett nej till EG är underförstådd. Ett möjligt alternativ till premiss som ska knyta ihop och göra kopplingen mellan utgångspremiss och konklusion konsistent är att förlusten av ett självbestämmande är något så negativt att det borde leda till ett nej i frågan om ett EG-medlemskap. Då det knappast råder någon oenighet om att den premissen är något negativt skulle premissen kunna klassificeras som redundant, i den meningen att den inte tillför något propositionellt innehåll som inte enligt de språkliga regler vi använder oss av kan sägas finnas där uttryckt i den explicit förmedlade. Ett mer informativt alternativ till underförstådd premiss är att ett medlemskap kommer att medföra förlust av vårt självbestämmande.⁹ Det är utan tvekan något debattanternas var oense om. Den premissen kan inte klassificeras som redundant. Att det underförstådda inte är redundant är en förutsättning för den typ av argument som jag kommer att kalla *implicerande argument*. Det är ett argument där underförstådda element, medvetet eller omedvetet, kan ha lämnats underförstådda som ett försök att påverka en mottagares åsiktsbildning. Påverkan kan ske genom att det underförstått förmedlas ett budskap som det inte råder enighet om, som något så självklart att det inte behöver uttryckas i ord.

-
- 8 Jag kommer i det följande att avvika från gängse svenskt språkbruk angående denotationen för termen *argument* såsom liktydigt med skäl för en slutsats. *Argument* i föreliggande avhandling är den sammanhållande termen för både skälen för en slutsats och själva slutsatsen. Dels följer detta internationellt språkbruk, dels finns det i min studie ett behov för att skilja på den helhet ett argument utgör och de delar som konstituerar denna helhet. Som term för återopade skäl för en slutsats kommer jag att använda den tekniska termen *premiss*, trots de konnotationer av naken logik som termen väcker, som inte är aktuella i denna framställning.
- 9 Den premissen är mer informativ bl.a. av det enkla skälet att den är en nödvändig förutsättning för att det mindre informativa förslaget till underförstådd premiss ska kunna knyta ihop och göra kopplingen mellan utgångspremiss och konklusion konsistent; det mer informativa förslaget ses som föruttaget hos det mindre informativa förslaget, den är presupponerad. För att kunna diskutera såväl innebörder, former som effekter av underförståddheter måste jag i princip anta att det underförstådda ska gå att rekonstruera. I kapitel 3 förs en diskussion om teoretiska överväganden samt olika metoder för en sådan rekonstruktion, frågan behandlas mer sammanhängande under rubriken "Är det möjligt att explicitgöra alla underförståddheter?" i kapitel 8. För proceduren att rekonstruera just de premisser jag som analytiker kan tillskriva sändaren ansvar för, varken mer eller mindre, se avsnittet om logiskt minimum och pragmatiskt optimum kapitel 2.

Två utmärkande drag för implicerande argument är alltså att sändaren och mottagaren inte självklart ska vara överens om det berättigade i det underförstådda samt att det underförstådda förmedlas på ett sådant sätt att det finns anledning att tro att mottagaren kan uppfatta det förmedlade som just något självklart.

Frågan om det underförståddas kvalitet gäller alltså om det underförstådda i sammanhanget är redundant eller bärare av ett innehåll. I det senare fallet kommer jag i det följande att tala om ett *propositionellt innehåll* hos det underförstådda, vilket är de fall som jag främst är intresserad av. Ett utmärkande drag är att en medveten eller omedveten bearbetning av det underförstådda är nödvändig för att de kommunikativa intentioner som låg till grund för budskapsförmedlingen ska kunna nås. Ett exempel är den av Studenter för Europa uppsatta affischen inför EU-omröstningen 1994: "Utsläppen känner inga gränser". Det är inget formellt argument, det finns inga imperativ; ändå räknar sändaren med att mottagaren ska uppfatta affischens budskap som ett skäl för att rösta Ja i EU-folkomröstningen.¹⁰

Att det underförstådda är bärare av ett propositionellt innehåll är en förutsättning för den typ av underförståddheter som är mitt huvudintresse. Det är underförståddheter som kan tillskrivas en *persuasiv* intention, d.v.s. underförstådda inslag i kommunikationshandlingar som syftar till att övertyga en mottagare om riktigheten i en åsikt. Av intresse är med andra ord underförståddheter som kan visas vara handlings- eller attitydpåverkande, till skillnad från underförståddheter vars främsta funktion kan visas vara att göra kommunikationen smidigare.

Jag kan således urskilja två huvudskäl för en sändare att underförstå information:

- 1 Det första är att göra kommunikationen smidigare och effektivare. Det är inte bara tråkigt att lyssna till någon där man vet vad personen kommer att säga;

---

10 Analysen grundar sig på kännedom om sändaren som en organisation som bildades enbart för att argumentera för att få folk, främst studenter, att rösta Ja i folkomröstningen. Sändaren räknar med att mottagaren ska uppfatta det förmedlade som ett skäl att rösta Ja; varför skulle de annars sätta upp affischen? För att mottagaren ska uppfatta det som ett skäl att rösta Ja och bli utsatt för det påverkansförsök sändaren avser att etablera måste flera underförstådda led medvetet eller omedvetet suppleras av mottagaren. Ett förslag till ett sådant supplerande är: "då utsläppen inte känner några gränser kan deras negativa följder bara bekämpas inom en gränsöverskridande organisation, EU är en sådan organisation; detta talar för att svenskar som bryr sig om miljön ska verka för att Sverige går med i EU och därför rösta Ja i folkomröstningen". För en mer detaljerad analys och en diskussion om tillvägagångssättet för att analysera den här typen av underförståddheter, se kapitel 3.

det är också ett brott mot de kommunikationsregler som styr vår kommunikation.¹¹ Vi kan tala om *effektivitetsskälet*.

- 2 Det andra är att förmedla ett budskap som löper risken att ifrågasättas, om det inte förmedlas underförstått. Den underförstådda informationen kan vara både det budskap sändaren argumenterar för eller ett skäl för det. Vi kan tala om *persuasions-skälet*.

Bland de språkforskare som berört frågan om det underförståddas roll för mellanmänsklig kommunikation råder det ingen tvekan om vare sig dess utbredning eller dess betydelse.¹² Men mig veterligt har inte frågan om det underförståddas betydelse i argumenterande kommunikation tidigare gjorts till huvudämne för någon systematisk undersökning. I de studier som har berört underförstådd budskapsförmedling och påverkan, har ofta synen på det underförstådda varit alltför okomplicerad.¹³ Antingen har man haft en strikt logikcentrerad syn där underförstått är det som går att deducera fram med hjälp av olika logiska regler.¹⁴ Eller också har man inte närmare utrett sin metod för att rekonstruera de underförstådda inslagen utan många gånger allmänt hänvisat till sunt förnuft och förtrogenhet med gällande språkkonventioner.¹⁵ Vidare är det mer regel än undantag att det saknas annat än mycket vaga definitioner av vad som menas med underförstått. Ofta används *underförstått* parallellt och utan att likheter eller eventuella distinktioner närmare anges med termer som *implicit*, *insinuerat*, *outtalat*, *vagt associerat*, *retoriskt underförstått* och *implicerat*.¹⁶ Däremot möter man ofta uttryckliga definitioner av andra termer av betydelse för en analys av det underförstådda i vår kommunikation. Det gäller termer som

11 Exempel på kommunikationsregler som är applicerbara här är Grices kooperationsprincip och den första maximen om kvantitet: "Do not make your contribution more informative than is required" (Grice (1989), s. 27).

12 På svensk botten kan nämnas Allwood (1982) och Hellman (1992). Internationella referenser finns hos Gerritsen (1994).

13 Som exempel på en okomplicerad syn på vad som är underförstått kan nämnas Thistlewaite, deHaan & Kamenetsky (1955) och Weiss & Steenbock (1965), där underförstådd budskapsförmedling ("implicit", "nonexplicit" eller "nondirective communication") är när sändaren avbryter en argumentering när hon kommer fram till konklusionen. En kritisk diskussion om möjligheterna att på ett konstruktivt sätt mäta påverkansgrad av underförstådd budskapsförmedling, såsom dessa beteendevetenskapliga arbeten försöker göra, kommer att föras i kapitel 13.

14 T.ex. Hovland & Mandel (1952).

15 Se t.ex. Jørgensen, Kock & Rørbech (2001 [1994]).

16 I engelskspråkig litteratur förekommer, förutom de internationella termerna, benämningar som *assumptions*, *supressed*, *tacit*, *hidden*, *missing*, *unstated* eller *unexpressed premisses/information*. Inte ens denna lista är uttömmande, se t.ex. Hitchcock (1998), s. 33 not 4 eller van Eemeren et al. (1996), s. 177 not 19.

implikatur och *presupposition*, som har en central ställning som tekniska termer inom semantisk och språkfilosofisk analys.¹⁷

I klassisk retorik är argumenterande kommunikation i syfte att övertyga det centrala studieobjektet. Därför intresserar sig retoriken för resultatet av en argumentationshandling för betydelsen för deltagarnas åsiktsbildning. Jag kommer i det följande att tala om det resultatet som den *retoriska effekten*. Detta intresse har fått retoriken att utveckla en begreppsapparat och en forskningstradition för att formulera och diskutera frågor av den typ som denna avhandling avser att belysa. Inte heller inom retorisk forskningstradition har, mig veterligt, innebörder, olika former eller den retoriska effekten av underförstådd budskapsförmedling varit föremål för någon systematisk studie. Det finns dock en tradition att studera resultatet av vissa specifika sätt att uttrycka sig,¹⁸ av olika *språkval* om man så vill.¹⁹ Och ett sådant språkval är att försöka förmedla en tanke underförstått, d.v.s. utan att det i den uttryckta språkformen finns någon direkt motsvarighet till den tanke som ligger till grund för kommunikationsförsöket.

En representant för en okomplicerad syn på påverkansprocessen är den argumentationsteoretiska skolbildningen *pragmadialektik*, som i stort underkänner annat än logosargument som grund för ett ställningstagande. Den roll retoriken tillskriver både *ethos* (och *pathos*) förnekas "...due to their dependence on the authority of the speaker or writer in a certain institutional context. At best, they can lead to a settlement of a dispute [in contrast to the resolution of a difference of opinion]".²⁰ För retoriken har det alltid varit självklart att det *ethos* en talare besitter utgör en välgrundad och rationell bas för vår åsiktsbildning, för att citera Aristoteles: "Overbevisning skabes gennem talerens karakter (*ethos*), når talen holdes på en sådan måde, at den gør talerens person troværdig. Vi stoler nemlig mere og med større beredvillighed på, hvad anstændige mennesker

17 Se t.ex. Levinson (1983).

18 Ett exempel på en sådan studie är Cornelia Ilies avhandling *What Else Can I Tell You? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts* (Ilie (1994)).

19 Termen val är ett vardagsspråkligt laddat ord. I föreliggande avhandling är mitt ställningstagande, utifrån föreställningen om det arbiträra tecknet, att det i varje kommunikationssituation står ett antal olika former till buds för att försöka förmedla en tanke. I varje kommunikationssituation sker det med andra ord ett mer eller mindre medvetet val av språklig form, utifrån det register som finns till hands, för den medvetna eller omedvetna tanke som ligger till grund för kommunikationen. Förhållandet mellan en tanke och en vald språkform för denna tanke är, naturligt nog, dock inte så enkelt som ställningstagandet kan ge intryck av. Nedan kommer jag vid ett par tillfällen att få anledning att återkomma till den frågan.

20 van Eemeren et al. (1996), s. 288. En presentation av konstruktiva bidrag från den pragmadialektiska skolbildningen, såväl som en utveckling av möjliga invändningar, kommer att göras i kapitel 3.

siger, og dette gælder generelt i alle situationer, men aldeles afgjort dér, hvor der ikke foreligger vished, men er levnet plads for tvivl.”²¹

En konstruktiv diskussion om den komplexa frågan angående den retoriska effekten av underförstådd budskapsförmedling har alltså mig veterligt inte företagits. Det kan bero på de stora svårigheter som är förknippade med uppgiften. Det är svårt nog att på ett vetenskapligt intressant sätt diskutera olika retoriska effekter av uttryckta språkval;²² problemen kan te sig närmast oöverstigliga när det gäller ett språkval vars innehåll inte finns bokstavligt uttryckt i det material forskaren har till sitt förfogande. Även om ett empiriskt studium av den retoriska effekten av underförstådd budskapsförmedling erbjuder stora svårigheter, finns det ingen anledning att anta att det skulle vara i princip omöjligt. Under alla omständigheter är det både möjligt och meningsfullt att teoretiskt utreda vilka språkvetenskapliga redskap som behövs för den uppgiften. Den teoretiska utredningen blir också en nödvändig förutsättning för en meningsfull empirisk analys.

1.1 Forskningsuppgift

Den forskningsuppgift som ligger till grund för föreliggande avhandling är tredad. Först är det att utreda frågan vad det innebär att något är underförstått, därefter att analysera vilka olika former det underförstådda kan ta sig och slutligen att studera om vi kan urskilja kontextuella faktorer av betydelse för den retoriska effekten av de underförstådda inslag vi kan tillskriva en persuasiv intention. För att kunna föra en konstruktiv diskussion om frågeställningarna är det för samtliga led nödvändigt med en teoretisk begreppsutredning av adekvata redskap för en sådan diskussion.

För att kunna diskutera det första ledet är en empirisk bestämningsprocedur nödvändig: Utifrån vilka kriterier kan jag som forskare benämna något som

---

21 *Retoriken* 1356a.

22 Att jag talar om ”vetenskapligt intressant” här kan hänföras till numera nedlagda försök gjorda i USA på 50-talet, där man försökte mäta retorisk effekt av olika presidentkandidaters olika sätt att uttrycka sig. Det visade sig att frågan var alltför komplex för att besvaras med intervju svar från presumtiva väljare. Det var en sådan mängd faktorer som påverkade mottagarnas uppfattning och inställning att det var omöjligt att tillskriva enskilda språkval någon betydelse för den retoriska effekten (professor Kurt Johannesson, personlig kommunikation). Med vetenskapligt intressant menar jag alltså inte bara intellektuellt stringent utan också, då jag bl.a. vill diskutera retorisk effekt, i vad mån det är möjligt att operationalisera begreppet underförstådd budskapsförmedling för att belysa de praktiska problem en forskare konfronteras med vid ett försök att empiriskt besvara forskningsfrågan.

underförstått och vilken procedur är nödvändig för att bestämma ett underförstått innehåll. Vilka underförståddheter kan det finnas anledning att studera med hänsyn till deras retoriska effekter?

Det andra ledet i min forskningsuppgift kommer jag att knyta till ett bestämt undersökningsmaterial, excerperade texter från modern politisk argumentation. Min uppgift blir att kartlägga vilka underförståddheter som förekommer i nämnda diskurs. Även här är intresset riktat mot de underförståddheter som kan förväntas vara retoriskt intressanta i den meningen att vi kan tillskriva dem en persuasiv intention.

För det tredje ledet blir det naturligt att ställa frågan: Vad är retorisk effekt? Hur kan jag utifrån en adekvat definition av retorik söka etablera en vetenskapligt konstruktiv definition av retorisk effekt? Delfrågan inbegriper en diskussion om problem och möjligheter att via empiriska studier besvara frågan om retorisk effekt.

I anslutning till frågan om retorisk effekt ställer jag upp en allmän hypotes: Underförstådd budskapförmedling i definierade kontexter är, ur ett retoriskt perspektiv, ett mer effektivt språkval än en explicit motsvarighet.

Avhandlingen avser att vara hypotesgenererande och stimulera till vidare forskning, genom att teoretiskt utreda innebörder i termer som kan fungera som språkvetenskapliga redskap vid fortsatta studier, med dessa redskaps hjälp försöka kartlägga ett avgränsat diskursområde som kan tjäna som referensmaterial samt att söka svar och pröva eventuellt möjliga vägar för att diskutera språkvetenskapliga grundvalar för vår åsiktsbildning.

Metodiskt kommer forskningsuppgiften och de därmed förknippade frågorna i första rummet att behandlas deskriptivt. Men jag är också intresserad av huruvida det är möjligt att göra en normativ bedömning av underförstådd budskapförmedling i argumenterande praxis. Därför kommer jag att diskutera kriterier för en normativ bedömning av de underförstådda inslagen i det empiriska materialet. Bedömningen sker utifrån en explicit teoretisk ram vilande både på en handfast metodologi och explicita etiska värderingar. Ambitionen med denna normativa bedömning är att jag utifrån en explicit teoretisk ram ska bli i stånd att avgöra om en argumentation för en åsikt är en konstruktiv argumentation som kan ligga till grund för ett reflekterat ställningstagande.

Bevekelsegrunden för den normativa ansatsen bör förstås i ljuset av vad jag uppfattar som målsättningen med ett retoriskt och argumentationsanalytiskt studium. Utifrån utgångspunkten att vi alla någon gång har hyst åsikter vi ångrat, och att var och en av oss ibland handlar på ett sätt vi mer eller mindre ångrar, kan den övergripande normativa målsättningen med ett sådant studium,

lite tillspetsat formulerat, sägas vara: Att vi alla, genom att ta del av ett retoriskt och argumentationsanalytiskt studium, i högre utsträckning än tidigare ska hysa de åsikter vi vill hysa och handla på ett sådant sätt som vi faktiskt vill handla.²³

Den normativa aspekten aktualiserar alltså frågan om rationella grunder för vår åsiktsbildning. Av formuleringarna i målsättningen kan slutsatsen dras att såväl retoriska studier i allmänhet, så som jag har uppfattat retorikens essens, som denna avhandling vill vara ett bidrag till diskussionen om sådana grunder. Själva termen *rationell* är vardagsspråkligt laddad med konnotationer som för tanken till filosofi och logikens formella validitet. Den retoriska vetenskapstradition jag har valt för denna framställning har en vidare bas som grund för rationalitet än så. De argument vars sannings- eller sannolikhetshalt kan avgöras med hjälp av förnuftet, erfarenheten eller vår logiska förmåga, d.v.s. ett arguments sakliga styrka, utgör inom retoriken endast en av tre möjliga vägar till ett genomtänkt och rationellt ställningstagande. *Logos* kallas den vägen. De två övriga är *ethos* och *pathos*, det vill säga den trovärdighet vi tillmäter en källa och de känslor vi erfar i samband med budskapsförmedlingen. De tre är intimt sammankopplade; vi blir knappast påverkade av kontextlösa tal och en övertygelse rör alltid känslan.²⁴ En vidare bas för vårt rationalitetsbegrepp bör också inbegripa de överväganden vi finner goda skäl för. Frågeställningen blir då närmast var gränsen för en rationell hållning går.²⁵ Att det inte finns något universellt svar på den frågan behöver knappast nämnas. Men för den skull finns det ingen anledning att ge upp diskussionen och sökandet efter såväl mer intersubjektiva som ett för oss som enskilda individer adekvat svar.

Både ur sändar- och mottagarperspektiv är studiet av det underförståddas retoriska effekter en viktig byggsten för den vetenskapliga retorikens målsättningar. Ur ett sändarperspektiv är det viktigt för att förbättra möjligheterna att bli medveten om de effektiva kommunikationsval underförstådd budskaps-

23 För att den övergripande målsättningen med ett retoriskt och argumentationsanalytiskt studium ska kunna förstås på ett meningsfullt sätt krävs, naturligt nog, ett antal specificerande omständigheter. En sådan omständighet är förutsättandet av retorikens intima relation med etiska överväganden (se t.ex. *Retoriken* 1359b). Utan att föregripa diskussionen i *Det retoriska* alltför mycket kan det med utgångspunkt i aristotelescitatet "retorikkens formål er en afgörelse" (*Retoriken* 1377b), sägas att det i ett retoriskt och argumentationsanalytiskt studium också finns ett tvingande drag i den meningen att vi efter ett väl genomfört studium kan bli moraliskt förpliktade att t.ex. överge föreställningar och handlingsmönster vi tidigare känt oss fullt tillfreds med.

24 Se t.ex. *Retoriken* 1356a.

25 Ett exempel på en situation där vi ofta tycker oss ha andra grunder än formell validitet för våra ställningstaganden är när vi av vår kommunikationspartners kroppsspråk tydligt uppfattar att hon ljuger. Ett exempel som i mitt tycke skulle vara på andra sidan den gränsen är när vi låter en kommunikationspartners kläder eller etniska bakgrund i stor utsträckning styra våra överväganden.

förmedling erbjuder – samt en medvetenhet om vilket ansvar som åtföljer underförstådd budskapförmedling. Ur ett mottagarperspektiv är det viktigt för att få tillgång till och förfina de redskap vi har för att kunna tillgodogöra oss underförstådd budskapsförmedling – samt en medvetenhet om vilka möjligheter en sändare har att på ett förtäckt sätt förmedla ett budskap, med andra ord en vaksamhet mot ett försåtligt användande av underförståddheter.

Den övergripande forskningsfrågan presenterades ovan ur ett individperspektiv. Den äger inte mindre aktualitet ur ett samhällsperspektiv. För att en demokrati ska fungera på ett tillfredsställande sätt krävs att vi hyser åsikter, gör val och ger uttryck för dessa åsikter och ställningstaganden. En förutsättning för att det ska fungera är att vi har ett hum om varför vi tycker som vi tycker, för att kunna förbättra möjligheterna för oss att hysa de åsikter vi vill hysa och handla på ett sådant sätt som vi faktiskt vill handla. Då språket har stor betydelse för vår åsiktsbildning och underförstådd budskapförmedling är en viktig del av vår kommunikation, följer att betydelsen av avhandlingens målsättning ur ett samhällsperspektiv är allt annat än ringa.

Avgränsning av studiefältet

I forskningsuppgiften ingår ett visst avgränsat diskursområde som studieobjekt för avhandlingen. Den avgränsningen har inte enbart tillkommit för att skapa ett hanterbart studieobjekt och göra avhandlingen möjlig att skriva. Det är ett medvetet val att välja modern politisk diskurs som studieobjekt, *modern* för att avhandlingen i möjligaste mån ska kunna bidra till den mer övergripande vetenskapliga frågan om de rationella grunderna för våra ställningstaganden, *politisk* av samma skäl samt på grund av de kopplingar som av såväl tradition som mer teoretiska överväganden finns mellan retoriken och politiken.²⁶

1.2 Metoder

Den metod jag arbetar efter utmärks av en dialog mellan en teoretisk begreppsutredning och en koppling till faktiskt förekommande argumentation. Begreppsutredningen söker besvara frågor som *Vad är underförstått?*, *Vad är retorisk effekt?* Den empiriska kopplingen är ett försök till retorisk analys av under-

²⁶ Självklart kan också en mer historisk diskurs än den jag studerar bidra till en reflektion över rationella grunder för ett ställningstagande. Jag vill dock tro att det kan bidra positivt till vår självreflektion om vi känner igen eller kan föreställa oss själva som faktiska mottagare av de exempel jag tar upp, något som inte självklart underlättas av det temporala avstånd en historisk diskurs bidrar med.

förstådda inslag i modern politisk argumentation utifrån de redskap den teoretiska begreppsutredningen givit. Metoden får, naturligt nog, konsekvenser för framställningsformen.

Såväl begreppsutredningen som den empiriska analysen bygger på den vetenskapliga retoriken med utgångspunkt i antikens Grekland och Rom med Aristoteles som kanske främste företrädare. Retorik är ett tvetydigt ord, det kan syfta både på en språkhandling i sig och på teorier om denna handling; retorik är både en *konst* och en *vetenskap*. Jag kommer på flera ställen i det följande att använda det personifierade begreppet *retorik*, med vilket jag avser det vetenskapliga studiet av språk och kommunikation som bedrivits under det namnet sedan antiken.

För att söka besvara forskningsuppgiften har retoriken behövt kombineras, eller snarare befruktas, av senare vetenskapliga landvinningar. De är främst språkvetenskapliga, med rötter i en språkfilosofisk tradition. Nämnas bör den av Searle utvecklade talaktsteorin²⁷ och Grices kooperationsprincip²⁸, som har betytt så mycket för skolbildningen pragmatik. För att på ett adekvat sätt kunna tala om retorisk effekt av underförståddheter är det nödvändigt att också vända sig mot socialpsykologin och t.ex. den av Festinger utvecklade teorin om kognitiv dissonans²⁹ och mot persuasionsforskningen, t.ex. Petty & Caccioppo modell över centrala och perifera vägar till påverkan.³⁰ Den analysmodell som behövs för att kunna bestämma att något är underförstått samt vad det är som är underförstått, har lånat sina centrala drag av den pragmadialektiska skolbildningen

Min metod och mina resonemang bygger också på en mängd mer allmänna antaganden. En del är av närmast axiomatisk natur – t.ex. postulatet att en sändare i varje kommunikationssituation mer eller mindre medvetet väljer hur hon ska försöka förmedla en given tanke till en mottagare utifrån det register som för tillfället finns tillgängligt. Andra antaganden har jag efter teoretiskt och/eller metodologiskt övervägande funnit vara de mest lämpade för målsättningen med föreliggande studie. Det är t.ex. att vi bör eftersträva att förhålla oss rationellt också till våra känslor som grund för vår åsiktsbildning, eller att det finns ett propositionellt innehåll i retoriskt intressanta underförståddheter som, mer eller mindre adekvat, kan uttryckas i explicita ordalag. Dessa teoretiska antaganden, som alla tarvar sin sorgfälliga utredning för att kunna fungera som ut-

27 Searle (1969).

28 Grice (1975).

29 Festinger (1957).

30 Petty & Caccioppo (1986).

gångspunkter i en studie av detta slag, kommer att kommenteras efter hand som de aktualiseras.³¹

1.3 Uppläggnig

Avhandlingen är efter det inledande introduktionskapitlet indelat i tre huvuddelar. Den första, *Det retoriska*, består av fyra kapitel. Här utreds teoretiska utgångspunkter och lämpliga redskap för att kunna diskutera retorisk effekt av underförstådd budskapsförmedling. I kapitel 2, *Retorik och argumentationsanalys*, definieras och avgränsas en retorisk syn på ett argumentationsanalytiskt värv i kontrast till en mer filosofiskt orienterad uppfattning. Efter en kort genomgång av de ständigt närvarande historiska rötterna vänder jag mig mot nyare teoribildning på området för att finna adekvata modeller för avhandlingens syften. För att kunna analysera påverkande kommunikation i allmänhet och underförstådd budskapsförmedling i synnerhet är det nödvändigt att rekonstruera förekommande argumentation. Bland olika rekonstruktionsmodeller väljer jag att närmare presentera den pragmadialektiska teoribildningen. Utifrån denna som exempel på en modernare teoribildning diskuterar jag i kapitel 3, *Pragmadialektik och rekonstruktionsmodeller*, modeller för rekonstruktion av reellt förekommande argumentation. I kapitel 4, *Informell logik och fallasier*, tas en kort presentation av teoribildningen *informell logik* som utgångspunkt för en diskussion av fallasibegreppet. Ett empiriskt orienterat avsnitt är här en exemplifiering och diskussion av begreppet utifrån den tv-sända vårbudgetdebatten 15/4 1997. I kapitel 5, *Den inskränkta rationaliteten*, diskuteras grunderna för en rationell hållning till en argumenterande diskurs utifrån ett retoriskt perspektiv. Delen avslutas med en sammanfattning, kapitel 6.

Den andra huvuddelen, *Det underförstådda*, består av fyra kapitel vilka innehåller en genomgång av underförståddheter i vår kommunikation. I kapitel 7, *Vad är det underförstådda?*, utreds utifrån vilka kriterier något kan bestämmas som underförstått och vilka aspekter av det underförstådda som är av intresse för denna studie. I kapitel 8, *Ironi*, tas ironibegreppet som utgångspunkt för en fördjupad diskussion om olika aspekter av mer kontextberoende underförståddheter i vår kommunikation. Kapitel 9, *Entymem*, behandlar olika former av

31 Det finns naturligtvis en mängd teoretiska antaganden som i hög grad påverkat avhandlingens utformning, allt från föreställningen om en objektiv omvärld till min syn på författandets diskurs-specifika karaktär och mitt intresse för forskningsuppgiften. De teoretiska antaganden som kommer att kommenteras är främst de som jag fått anledning att reflektera över i samband med begreppsutredningar av för avhandlingen nödvändiga språkvetenskapliga redskap.

logiskt rekonstruerbara underförståddheter. I kapitel 10, *En modell för det underförståddas indelning*, försöker jag knyta ihop och översiktligt presentera vad som framkommit under arbetet med det underförståddas roll i kommunikationen. Delen avslutas med en sammanfattning, kapitel 11.

Den tredje delen, *Det persuasiva*, består av tre kapitel och behandlar frågan om retorisk effekt av underförstådd budskapsförmedling. I kapitel 12, *Carl Bildts tal till nationen den 9/2 1992* tas en analys av talet som utgångspunkt för en diskussion om retorisk effekt av underförståddheter i modern politisk argumentation.³² I kapitel 13, *Mätning av retorisk effekt*, diskuteras kritiskt, utifrån en litteraturgenomgång och två egna försök, möjligheterna att mäta retorisk effekt av underförstådd budskapsförmedling. I kapitel 14, *Retorisk effekt av underförstådd budskapsförmedling – sammanfattande kommentarer*, knyts frågeställningarna samman med vad som framkommit under arbetets gång. Utan att föregå diskussionen alltför mycket kan det sägas att underförstådd budskapsförmedling finns och är effektiv under förutsättning att ett antal begränsande omständigheter möts. Något entydigt svar på frågan vilka former av underförståddheter som är retoriskt effektiva kan inte ges. Frågan är alltför komplex för det. Men en del slutsatser och antaganden presenteras om underförstådd budskapsförmedling sett ur ett påverkansperspektiv. Förhoppningsvis kan dessa vara konstruktiva för vidare forskning, undervisning och vardagsliv.

1.4 Framställningsform

I den här introduktionen vill jag, förutom att försöka väcka intresse och ge den röda tråden för avhandlingen, visa några av mina utgångspunkter i arbetet i ett försök att underlätta för en läsare att kunna förhålla sig till det jag skriver. Det gäller inte i så hög grad de utgångspunkter jag efter teoretiskt och/eller metodologiskt övervägande funnit vara mest lämpade för målsättningen med föreliggande arbete – de kommer att presenteras längre fram – utan mer den stil med vilken jag försöker förmedla forskningsresultaten.

Det här är en avhandling i ämnet retorik. Ett centralt retoriskt problem har sedan retorikens födelse varit formen hos en framställning. Att skriva om

32 Här sker en koppling mellan de teoretiska begreppen som diskuterats tidigare och den argumenterande praxis vi möter i modern politisk argumentation. Den kopplingen försöker jag upprätthålla kontinuerligt med hjälp av i möjligaste mån autentiska exempel från nämnda diskurs. Här blir det dock frågan om ett mer samlat grepp och ett försök till analys av underförstådd budskapsförmedling i den helhet som ett tv-tal utgör. Analysen görs utifrån de teoretiska begrepp som befunnits vara adekvata och vars innebörder är utredda och definierade i de tidigare delarna.

underförstådda inslag i modern politisk argumentation är ett exempel på en faktisk situation med såväl mycket specifika som mindre uttalade krav på formen hos framställningen.

Det har länge varit en spåkvetenskaplig allmängiltighet att det är ett vetenskapligt förhållningssätt att skilja på form och innehåll. Också jag kommer att upprätthålla den distinktionen för mina syften på flera håll i avhandlingen. I kontrast till detta förhållningssätt finns det inom retoriken en gammal, såväl teoretiskt som praktiskt förankrad, skepsis mot detta förhållningssätt. Retoriken talar hellre om det oupplösliga sambandet mellan form och innehåll, ett förhållningssätt som jag också kommer att finna adekvat och argumentera för i flera sammanhang i det följande. Jag vill hävda att båda förhållningssätten – trots att de tillsynes motsäger varandra – utifrån vissa givna aspekter samtidigt kan vara lika riktiga.

Ämnet och situationens krav på framställningsform, tillsammans med uppfattningen att den språkliga utformningen (ordval, stil, genre etc.) inte kan skiljas från det innehåll texten önskar förmedla, får naturligt nog konsekvenser för hur jag har valt att utforma min framställning.

Som en följd av den metod jag valt att arbeta efter presenteras slutsatser, definitioner och vad jag uppfattar som ett lämpligt förhållningssätt till de frågeställningar jag arbetar med, på ett sådant sätt och med den uttryckliga ambitionen att läsaren ska kunna följa resonemanget bakom och utformandet av såväl definitioner som slutsatser. Definitioner kommer alltså inte, som annars ofta är brukligt i vetenskapliga texter, att presenteras inledningsvis, för att läsaren därefter ska kunna följa hur väl dessa definitioner och valda sätt att angripa problemställningarna är i samklang med ett empiriskt material. Det senare sättet att presentera forskningsresultat utmärker vad som skulle kunna benämnas ett deduktivt orienterat sätt att skriva, ett sätt som syftar till att på lämpligaste sätt presentera resultaten av bedriven forskning.

Jag har sett det som en poäng att inte omgående presentera en definition av vad jag uppfattar som utmärkande för t.ex. underförstådd budskapsförmedling i allmänhet eller ironi som specifikt underexempel. I stället är min framställning snarare arbetsprocessinriktad än resultatnriktad, så att jag låter läsaren följa min väg fram till vad jag uppfattar som en adekvat definition eller ett konstruktivt angreppssätt på en problemställning – vad som skulle kunna benämnas ett mer resonerande induktivt sätt att skriva.³³

Skälet till denna medvetna strävan är att det många gånger är tämligen ointressant med t.ex. en definition av ett begrepp i sig. Antingen är en sådan

---

33 Se t.ex. Sandells *Linguistic Style and Persuasion* (1977).

definition intressant för att det går att göra intressanta saker med den på ett empiriskt material, eller så är det bevekelsegrunderna och det berättigade i definitionen som är vetenskapligt intressanta. I denna avhandling ligger ambitionen mer på det senare. Det beror dels på undersökningsobjektet; underförståddheter är en sådan nebulös företeelse att stipulerade definitioner riskerar att bli intetsägande utan en mer inträngande diskussion om det berättigade i definitionen. Det finns i den här avhandlingen också ett samband mellan komplexiteten hos undersökningsobjektet och den därav följande nödvändiga utredningen av såväl metoder som adekvata definitioner. Eftersom undersökningsobjektet är komplext blir också framställningen stundom komplex.

Det främsta skälet till detta angreppssätt, med konsekvenser för framställningen, är inomvetenskapligt. Retorikens studieobjekt har allt sedan Aristoteles varit "det som kan vara på annat sätt."³⁴ Att ta den sentensliknande formuleringen på allvar får till följd att vägen fram till det adekvata i en uppfattning hela tiden måste kontrasteras mot andra möjliga uppfattningar. Eftersom det finns angreppssätt och definitioner som kan förhålla sig på andra sätt och ändå vara lika berättigade, kräver definitioner och förhållningssätt en mer noggrann utredning för att vara vetenskapligt intressanta.

Det finns också ett tredje skäl till detta val av framställningsform, som intimt hänger ihop med de två tidigare. Ambitionen och de grundläggande forskningsfrågorna i denna avhandling kan, som nämnts, benämnas begreppsutredande. Att utreda det berättigade i centrala definitioner och finna procedurer för en adekvat behandling av de problemställningar avhandlingen avser att belysa kan sägas vara dess huvuduppgift.

I introduktionen till sin retoriskt orienterade avhandling *Skapande mening* skriver José Ramírez om något som han kallar "disciplinförankrat gränsöverskridande."³⁵ Det är ett vetenskapligt handlings- eller förhållningssätt som han kontrasterar mot ett ackumulativt dito. Det är benämningar som kan vara värda att nämna introduktionsvis. Föreliggande avhandling är inte ackumulativ i den meningen att den är traditionellt nordistisk med t.ex. en gedigen materialsamling. Den begreppsutredande karaktären och den resonerande stilen gör att det finns likheter med viss filosofiskt orienterad forskning, t.ex. Mats Rosengrens avhandling *Psychagogia*.³⁶ Den uppfattade likheten gäller formen för framställningen.

Att föreliggande avhandling har drag av ämnesövergripande karaktär kan ses

34 *Retoriken* 1357a.

35 Ramírez (1995a), s. 3.

36 Rosengren (1997).

som ett uttryck för spännvidden och det 'höga taket' i ämnet nordiska språk. Huvudskälet till att denna avhandling läggs fram vid en institution för nordiska språk är inte att retorik ännu inte är ett eget examensämne, utan för retorikens nära samband med filologin,³⁷ och för att retoriken av hävd och beprövad erfarenhet alltid har utgjort en central komponent inom modersmålsämnet. Efter antiken fick retoriken sin givna plats i de trivialskolor som sedan Karl den Stores utbildningsreformer på 800-talet kom att dominera det europeiska skolväsendet.³⁸ Undervisningsspråket var latin. Eftersom retoriken under slutet av 1700- och början av 1800-talet kom i vanrykte har man tidigare trott att retoriken präglade latinundervisningen men inte räddades över till modersmålsundervisningen. Som Lena Lötmarker övertygande har visat,³⁹ är det knappast en alltigenom riktig beskrivning. Retorikens plats inom modernmålsundervisningen och utbildningen av modersmåls lärare har alltid varit central, även om den stundom benämnts med andra termer. Modersmålsundervisningens centrala komponenter är och har varit att läsa, skriva och tala, men också att förstå och förhålla sig till kommunicerad information.

I Ramírez avhandlingens introduktion finns ett parti, s. 16-23, där huvudbudskapet kan sägas att vara att han inte i någon högre utsträckning kommer att referera vad andra tänkare har sagt, utan att hans ambition är att avhandlingens tankar ska kunna stå för sig själva utan trovärdighetshöjande referenser till akademiska berömdheter. I det avsnittet finns en passage (med referens till Kierkegaards begrepp *gjentagelse*) om upprepningen som pedagogiskt och framför allt metodologiskt forskningsredskap. Jag kommer vid ett flertal tillfällen i det följande att upprepa mig på olika sätt, både vad gäller rena formuleringar, samma tankeinnehåll presenterat i en ny språkdräkt och hela passager som kommer igen i en ny kontext. Trots att det kanske kan vara irriterande för en van läsare av akademiska texter, finns det en avsikt och en medveten tanke med dessa upprepningar. Samma formulering i en något annorlunda kontext kan t.ex. avse att etablera någon form av samband mellan kontexterna. En omformulering av ett och samma tankeinnehåll kan syfta till att bereda möjligheter för att kunna betrakta detta tankeinnehåll ur en något annorlunda infallsvinkel. En passage i en ny kontext kan avse att följa ett annat tankesår i den kontexten och därför avse att referera till någonting nytt och annorlunda. Min förhoppning är att läsa-

37 Se t.ex. Cassirer (1996).

38 Ännu är mycket utforskat om retorikens och de retoriska övningsseriernas betydelse för svenskt undervisningsväsen. Ett forskningsprojekt med titeln "Från antikens progymnasmata till den moderna 'skrivprocessen'. Grundläggande retorik som text- och tankeform" avser att fylla några av luckorna. Projektet, som leds av Stina Hansson vid litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg, finansieras av Riksbankens jubileumsfond och inledde sin verksamhet i januari 1999.

39 Lötmarker (1997) och (1999).

ren inte ska bli irriterad utan i stället förnimma igenkännandets glädje och möjligen få en upplevelse av att förstå vad det är jag försöker förmedla. Som Ramírez uttrycker det: "... en text är inte ett pussel av förhandsgivna bitar eller ett teoretiskt system som ackumuleras men inte assimileras" (s. 20).